

Els documents antics parlen de visures per referir-se a les inspeccions oculars dutes a terme per un pèrit o expert en la matèria. La varietat de visures en l'àmbit de l'arquitectura és amplíssima: reunions de mestres abans de l'inici o de la continuació d'una fàbrica important; viatges per conèixer obres i prendre'n traces; peritatges per diagnosticar els desperfectes patits per un edifici i proposar solucions; exàmens per taxar el valor i la qualitat d'una obra realitzada, etc. En aquesta publicació s'estudien algunes visures d'edificis gòtics, preferentment de Catalunya i Mallorca, en un ampli marc cronològic (s. XIV-XVIII). L'anàlisi s'acompanya d'una sèrie de documents de gran interès no sols per a la comprensió dels monuments des del punt de vista formal, tècnic i constructiu, sinó també per entendre aspectes de la praxi de l'ofici i del pensament arquitectònic dels "llargs" segles del gòtic.

ISBN 978-88-98546-74-9

9 788898 546749

VISURAR L'ARQUITECTURA GÒTICA: inspeccions, consells i reunions de mestres d'obra (s. XIV-XVIII)

VISURAR L'ARQUITECTURA GÒTICA: inspeccions, consells i reunions de mestres d'obra (s. XIV-XVIII)

Edició a cura de
Joan Domenge i Mesquida
Jacobo Vidal Franquet

Edizioni Caracol

VISURAR L'ARQUITECTURA GÒTICA:

Inspeccions, consells i reunions
de mestres d'obra (s. XIV-XVIII)

Edició a cura de
Joan Domenge Mesquida
Jacobo Vidal Franquet

EdizioniCaracol

Aquest llibre s'ha publicat en el marc del projecte de recerca HAR2013-46400-P, *Arquitectura gòtica en la Corona de Aragón: la concepción del esp cio y su ornato*, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad

Tracciati. Storia e costruzione nel Mediterraneo - I/5
Collana diretta da Marco Rosario Nobile

Comitato scientifico:

Dirk De Meyer (Ghent University)

Alexandre Gady (Universit  de Paris IV - Sorbonne)

Javier Ib  ez Fernández (Universidad de Zaragoza)

Arturo Zaragoz  Catalán (Generalitat Valenciana, Real Academia de Bellas Artes San Carlos de Valencia)

Revisore dei testi: C lia Querol Torell 

In copertina e sul retro: Cattedrale di Girona (Street 1865); Loggia dei Mercanti (Palma di Maiorca)

  2017 Caracol, Palermo

ISBN 978-88-98546-74-9

Edizioni Caracol s.n.c.

piazza Luigi Sturzo, 14, 90139 Palermo

e-mail: info@edizionicaracol.it

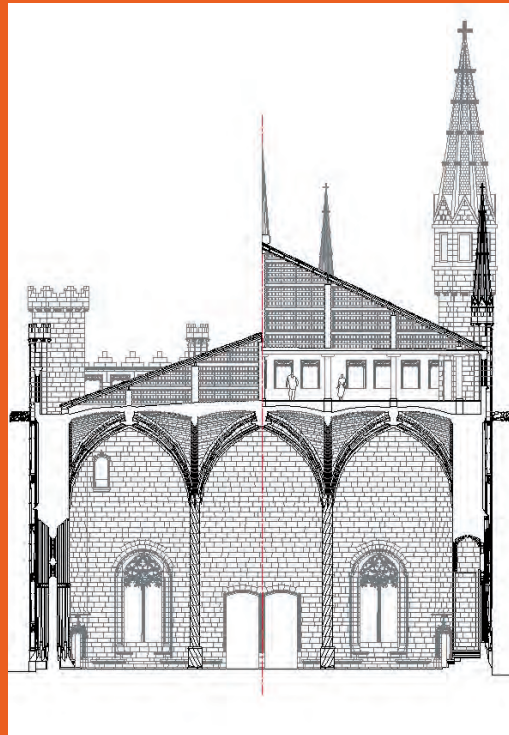
www.edizionicaracol.it

Vietata la riproduzione o duplicazione con qualsiasi mezzo.

SUMARI

5	PREFACI
9	«A CONEIXENÇA DE MESTRES EXPERTS». LES VISURES DE L'OBRA GÒTICA A TRAVÉS DE LA DOCUMENTACIÓ CATALANA <i>Joan Domenge Mesquida, Jacobo Vidal Franquet</i>
77	UNA O TRES NAUS? LES CONSULTES DE 1386 I 1416 SOBRE LA CONTINUACIÓ DE LA CATEDRAL DE GIRONA <i>Joan Domenge Mesquida, Marc Sureda Jubany</i>
143	«VIST, RECONEGUT I ENCERCAT AMB GRAN DILIGÈNCIA»: UNES REPARACIONS AL PALAU EPISCOPAL DE MALLORCA (1391) <i>Jacobo Vidal Franquet</i>
157	ENTRE ELS CONSELLS TÈCNICS I LES VALORACIONS ECONÒMIQUES: BARTOMEU GUAL I LES VISURES DE L'ANY 1428 <i>Magda Bernaus Vidal</i>
195	VISURES QUATRECENTISTES A SANTA MARIA DE CERVERA: «MESTRES DE CASES ELETES EN VEURE, MIRAR, RECONÈIXER E JUDICAR LA OBRA» <i>Pere Beseran i Ramon</i>
221	DENÚNCIA, VISURA, JUDICI I SENTÈNCIA D'UNES OBRES DE FONAMENTACIÓ A L'ANTIC HOSPITAL DE SANTA MARIA DE LLEIDA (1507) <i>Antoni Conejo da Pena</i>
257	«...NO ESTAN BEN FETES NI ESTAN DE ART, ANS ESTAN FALSES...» LES OBRES DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE MÓRA D'EBRE A L'INICI DEL CINC-CENTS <i>Jacobo Vidal Franquet</i>

- 271 LA CATEDRAL DE MALLORCA. VISURES *PRO RIMEDIO FABRICE* (1581-1668)
Joan Domenge Mesquida
- 297 TERRAT O TEULADA? LES VISURES SOBRE LA COBERTA DE LA LLOTJA DE PALMA, 1681-1699
Enric Dilmé Bejarano
- 313 TRES VISURES SETCENTISTES DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT NICOLAU DE PALMA
(MALLORCA) I NOTÍCIA D'ALTRES DUES RELATIVES A LES ESGLÉSIES DEL SOCORS I SANT MIQUEL
Marià Carbonell i Buades

TERRAT O TEULADA? LES VISURES SOBRE LA COBERTA DE LA LLOTJA DE PALMA, 1681-1699

Enric Dilmé Bejarano

Doctor arquitecte

enricdilme@enricdilme.com

La Llotja de Mallorca és un dels edificis més admirats del gòtic meridional des de la seva construcció [fig. 1-2]. Mai no ha parat d'acumular elogis i d'augmentar el reconeixement del seu autor, Guillem Sagrera. Al segle XV els promotors la qualificaren de «bella e sumptuosa»¹ i al XVII el pedrapiquer Josep Gelabert recomanava que la visités «qui vol veure curiositats, corresponentias de mollures y obres ben treballades».² Els viatgers romàntics s'hi entusiasmaren i, a través de la figura de Le Corbusier, també ha gaudit del reconeixement de la modernitat.³

L'encàrrec del Col·legi de la Mercaderia va arribar a Guillem Sagrera després de la seva estada al *midi* francès, on va admirar les novetats constructives que s'estaven desenvolupant a Narbona, Montpeller i Avinyó o en les corts de Borgonya i Berry.⁴ En plena maduresa professional el repte de la Llotja va permetre a Sagrera depurar les innovacions que havia analitzat en el continent i crear un conjunt excepcional, tant per la pericia tècnica com per l'harmonia de les seves proporcions. L'empelt directe dels nervis al mur, la columna entorxada i l'escala de caragol amb ull obert van

297

1-2. Palma de Mallorca: vista exterior des de l'angle nord-est i vista interior de la llotja.

ser subtiletes tècniques que s'afegeixen a la magnificència general de l'obra.

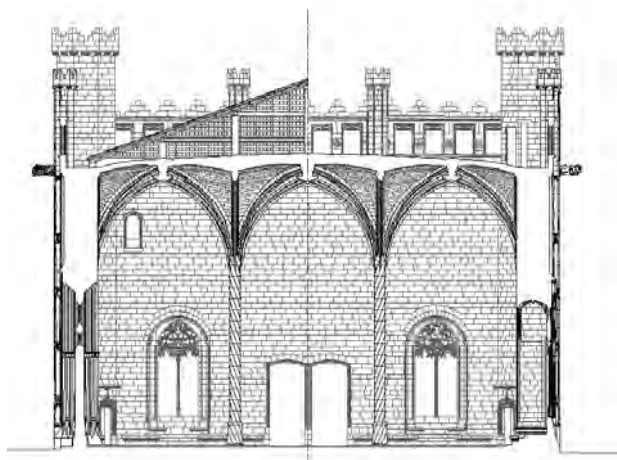
L'arquitecte va dirigir la llotja de 1421 a 1446, quan va marxar cap a Nàpols per portar a terme la reforma del Castell Nou a instàncies d'Alfons el Magnànim. Les obres que va deixar pendents se centraven en el coronament de la llotja, en les finestres de planta baixa, en dos portals amb traceries i en el paviment que, seguint les indicacions de Sagrera, van executar el seu nebot Miquel i Guillem Villasclar.⁵

El remat de la llotja va centrar el plet que interposà l'arquitecte contra la propietat. Segons Sagrera les despeses havien superat el preu pactat i, pitjor encara, el retard en els cobraments l'havien obligat a demanar préstecs amb un alt interès. Per contra, la Mercaderia va al·legar que mancaven dues filades de carreus en la

part superior de l'edifici i que es va acabar amb aigües, en contra del terrat estipulat en el contracte, la qual cosa va produir un canvi de proporcions que deformava l'edifici. Aquestes modificacions impossibilitaven un segon pis, fet que podria ser el principal motiu d'enuig dels mercaders.

Les columnes de la llotja podrien indicar la voluntat inicial de recolzar-hi l'estructura d'un pis superior. Sense les càrregues d'aquest segon nivell sempre s'hauria pogut bastir una nau única, i més parlant de Sagrera. Només cal recordar la seva fermesa en la defensa d'aquesta opció a la famosa consulta sobre la continuació de la catedral de Girona de 1416. Amb una llum similar (22,98 m de la catedral respecte als 24 m de la llotja) és fàcil pensar que un Sagrera més madur i segur s'hauria inclinat per la solució gironina.⁶ Aquest segon pis era possible amb les dues filades que mancaven, fet que hauria atorgat a la finestrada un sentit pràctic i no pas exclusivament estètic.⁷ En tot cas, des d'aleshores el tema de l'acabament de l'edifici va ser una discussió recurrent que ha arribat fins als nostres dies [fig. 3].

De la coberta que va deixar Sagrera no se'n tenen més notícies i cal esperar fins al 1664 per disposar d'una idea de com va quedar el teulat després dels treballs dels seus successors. Es tracta d'una vista de Palma gravada per Antoni Company a partir del dibuix d'Antoni Garau. En ella s'aprecia un carener central que segueix l'eix principal de la llotja i tres careners perpendiculars sobre cadascuna de les línies de pilars, cosa que marca, a més, la curvatura de la voltes de les naus laterals [fig. 4]. El terrat amb l'extradós de les voltes a la vista no va ser una bona solució, com va quedar palès en les no-

3. Palma de Mallorca: secció de la llotja. La meitat esquerra representa l'edifici com va ser fins al segle XX; la meitat dreta, com els mercaders reclamaven que es construís (Dilmé 2013).

tícies de filtracions i adobs recollides en el llibres del Col·legi de la Mercaderia que Agustí Frau, membre de la Junta General d'Agricultura, Indústria i Comerç, va comentar en el butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (1885-1886).⁸ En una de les campanyes de reparació es devia afegir un trespolat sobre la superfície del terrat representat per Garau, que tampoc va solucionar els problemes d'humitat.

Davant de la persistència de la patologia, els mercaderes van decidir, el 1681, demanar parer a dos grups de quatre mestres d'obra (doc. I). Devien ser professionals contrastats ja que se'ls esmenta pel seu nom i cognom, tot i que no se n'indica el càrrec, com sí que es farà en visures posteriors. De les opinions que van donar es desprèn que responien a una pregunta concreta dels propietaris: què era millor, refer el terrat o cobrir la llotja amb una teulada? Ambdós grups es decantaran per una de les dues opcions criticant de pas la contrària amb arguments constructius, econòmics i, també, estètics. Cal destacar que es tingués en compte el vessant arquitectònic en la recerca de la solució de les deficiències constructives, quelcom poc freqüent fins i tot avui dia.

El primer grup de picapedrers estava format per Andreu i Nadal Antelm, Sebastià Bauzà i Pere Joan Xemenà, i va apostar per fer un nou terrat. Projectaven desfer el trespolat existent fins a les voltes afectades per humitats. Un cop reparades, es tornaria a completar el terrat amb els corresponents pendents. La darrera capa seria, aquest cop, un enrajolat de peces envernissades del major format possible per tal de disminuir el nombre de juntes.

Com es pot veure, aquest grup de mestres creia que la causa de les filtracions era la porositat del trespolat i que, amb un canvi de revestiment, seria suficient per assolir la impermeabilització desitjada. Partir de peces cuites i vitrificades amb les mínimes juntes possibles donava una major seguretat. Si tot plegat es combinava amb els pendents adequats i la protecció dels aiguafons el problema estaria resolt. Per contra, opinaven que la solució amb teulada incrementava la càrrega, era més cara i «molt afear lo edifici».

Com veiem s'apostava per la solució, a priori, menys arriscada en els aspectes estructural, econòmic i estè-

4. Palma de Mallorca: plànol d'Antoni Garau (1644). Detall de la llotja amb l'extradós de les voltes visible.

tic. Dificilment podria comprometre l'estabilitat de l'edifici, ja que no requeria afegir més pes de l'existent, era la més ràpida i assequible en una època en què el Col·legi no passava pel millor moment, i no modificava la imatge exterior de la llotja, ja plenament consolidada. A ningú se li escapa, però, que aquesta opció obligava a fer un control freqüent del revestiment per tenir-lo en perfectes condicions, ja que no hi havia cap element més entre l'exterior i l'interior de la llotja i, per tant, era la proposta menys segura i amb majors costos de manteniment.

Un segon grup de mestres d'obra, format per Bartomeu Calafat, Joan Canet, Antoni Verdum i Joan Bauçà, va proposar una teulada a quatre aiguavessos sobre el terrat amb la presentació d'algun tipus de dibuix explicatiu que servirà de referència a les visures posteriors. La idea era bastir uns pilars per sostenir una coberta que expulsés les aigües cap al perímetre. En aquest, es deixaria un pas de ronda dintre del qual es conduirien les aigües cap a les cantonades per aprofitar les canals de les torres. Els mestres especifiquen que la canalització perimetral se situaria sobre el gruix del mur i que les peces a emprar serien de dimensions superiors a les teules de la coberta. Rebutjaven que la coberta impliqués un pes excessiu per a l'edifici i afegien que no caldria excavar el trespòl per «estar el pes compertit». Confiaven tant en la lleugeresa de la solució, que deixaven oberta la situació dels nous pilars, sense adonar-se del perill que implicaria que carreguessin directament sobre les voltes. O era un excés de confiança o la prolongació dels pilars de la nau, com a estructura de la coberta, era tan evident que no calien

més explicacions. Sembla, per contra, que el que més preocupava era allunyar el màxim possible l'aigua de l'extradós de les voltes i treure-la ràpidament cap a l'exterior. Amb una segona capa protectora, com era la coberta, es reduïen molt les possibilitats de tenir humitats a l'interior de l'edifici. Fins i tot, encara que es produïssin goteres al llosat, quedaria el trespòl per aturar l'entrada d'aigua. Aquesta era una solució corrent i experimentada en l'art de la construcció que no van deixar de subratllar en la seva explicació, posant com a exemple capdavanter la pròpia Seu.

Per la seva banda, la definició de la canalització de l'aigua fins a les gàrgoles demostrava la preocupació per tenir la mínima superfície exposada amb el mínim perill per a les voltes. Si es reduïen les juntes amb grans peces es reduïen els punts febles, i si la canal passava pel mur aquest podia quedar afectat, però no es malmetrien les voltes, elements estructurals més fràgils. De fet, advertien que la ruïna d'alguna d'elles seria de difícil reparació, ja que veien complicat lligar l'obra nova a la vella.

Respecte a la possibilitat de refer el terrat amb millors prestacions que l'existent, tornaven a referir-se a l'experiència d'anys i a exemples similars per assegurar que no era una solució viable, ja que «no és més que adob de un any». Per a ells era conegut que l'acció combinada del sol i de la pluja buidaria les juntes i deixaria el pas lliure a l'entrada d'aigua. Afegien, a més, que aquesta opció obligava a aixecar tot el terrat i a fer-ne un de nou amb més pes que la seva alternativa ja que carregava uniformement sobre tot el terrat.

De l'aspecte estètic no en fan cap menció. Probablement eren conscients que es tractava de la part més

discutible de la seva proposta. S'afegia un volum sobre l'edifici, amb el perill de modificar l'aspecte de la llotja i, de retruc, rebre el rebuig general. No hi ha notícies sobre quin dels plantejaments veien millor els mercaders, però la qüestió va quedar aparcada, potser pels problemes econòmics que s'arrossegaven. El 1683, després de lamentar l'estat de les seves finances i el neguit per no trobar ofertes raonables als seus arbitris, es torna a comentar la necessitat d'intervenir en el terrat, si es vol arribar a temps d'impedir la seva ruïna. La mateixa reflexió es fa el 1697 (doc. 2). Després d'una inspecció a la llotja de la mà dels mestres majors del Col·legi, Rafel Rosselló i Antoni Canet, es demana una solució definitiva, ja sigui mitjançant un nou revestiment, ja sigui amb la construcció d'una teulada. Sembla, doncs, que no hi havia una decisió presa respecte a la manera més adient per evitar les humitats. Això sí, en el cas d'optar pel terrat demanaven recobrir-lo de plom. Aquest comentari apunta que, si es triava refer el terrat, la capa final havia de ser el més impermeable possible i, en aquesta direcció, el plom –en ser un metall mal·leable– permetia solapar-se, soldar-se i adaptar-se al suport. Devien pensar que amb el plom reduïrien el nombre de juntes, sense tenir presents els problemes de dilatació que hi hauria hagut en un clima com el de l'illa [fig. 5].

L'any 1698, Joan Bauçà, mestre de la Seu, Joan Cabrer i Antoni Canet, mestre major del Col·legi, visuren de nou el terrat i aposten definitivament per la solució amb teulada de quatre aiguavessos «conforme la planta que en anys pessats se féu y que havent-la pelmetjada y considerada judican que per dita obra se hauran de

menester circa 2.000 lliures, poch o menos». Es recolzen en la “planta” del primer grup d'experts que va apostar per la solució amb teulada i donen, per primera vegada, un cost estimatiu de les obres (doc. 3).

Un any més tard, els mestres del Col·legi, amb altres pèrits, inspeccionen l'edifici i insisteixen en la urgència de la seva cobertura (doc. 4). El Col·legi en pren consciència i cerca la forma de finançar-la. Primer va aconseguir que el virrei suavitzés l'embargament dels seus comptes i aixequés la prohibició de no fer cap mena d'obra mentre es tinguessin deutes pendents. El dirigent va permetre encetar les obres de la teulada amb

5. Palma de Mallorca: plànol de Moy Masse (1716). Detall de la llotja coberta amb teulada de quatre aiguavessos.

els doblers sobrants un cop cobertes les despeses corrents i els creditors censalistes. La quantitat alliberada devia ser minsa perquè, tot just començades les obres, es van aturar i es va deixar la teulada empantanegada. Amb el perill d'empitjorar l'estat de la llotja, el Col·legi va demanar i, finalment obtenir, una moratòria en els pagaments per afrontar l'acabament de la teulada.

Aquell mateix 1699 dues noves visures donarien les pautes de com continuar les obres. En la primera, del juliol, els experts Gabriel Cladera, cabomestre, Joan Cabrer, mestre de la Seu, Miquel Sastre, Josep Roselló, Gabriel Cladera menor i Antoni Canet, mestre major de la llotja, van inspeccionar les obres per concloure que es podien continuar sense llevar el trespol, i tornen a preocupar-se per la recollida de les aigües (doc. 5). Es manifesta certa inquietud per l'important inclinació de la teulada i els efectes que se'n derivarien. Segurament es temia que la força amb què la teulada escopia l'aigua sobre l'empit perimetral produís humitats. Per això es demana que el retorn sobre la paret perimetral es fes amb lloses de pedra en substitució de les teules que s'estaven col·locant. La pedra permetia peces de major alçada, major llargada i menys porositat.

En la segona visura, del novembre, el mateix grup de mestres, amb l'absència de M. Sastre i J. Roselló i la incorporació de Miquel Oliver, va centrar-se en la resolució de les rases a fer en el terrat (doc. 6). Tot i que no es diu, entenem que es devien referir a les cales al voltant dels caps de les columnes de la nau per tal d'assenotar correctament els pilars de la teulada. La solució que donen cerca alleugerir el terrat tornant a col·locar les alfàbies extretes dels carcanyols i completar la pla-

nor del terrat amb envanets de sostremort. Finalment, tota la superfície es completaria amb un nou acabat de «mescla y guix». Demanaven, de pas, deixar sortides d'aigua arran de terra en el perímetre de la teulada per tal de permetre l'evacuació, en el cas que es produís alguna gotera a la teulada. El canvi de centúria va veure com es cobria definitivament la llotja. Va ser una solució bàsicament pràctica descrita per G. Forteza com «molt ben disposada»⁹ [fig. 6-7].

Però, a més, l'impacte exterior va ser mínim. La teulada a quatre aiguavessos, que s'inicien a distància de la galeria de finestres, no era massa visible des del carrer. Tant és així que les abundants representacions romàniques no la solen recollir i, fins i tot, costa apreciar-la en les primeres fotografies de l'edifici.¹⁰ De fet, no altera la percepció dels literats com P. Piferrer que continua veient l'efecte «mágico el de tantas oberturas inundadas por la luz, que libre y llena las ciñe y dibuja más puras, más aéreas sobre el fondo del cielo».¹¹

La teulada protegia el subsistema més delicat de la llotja, el de les voltes. L'ensulsiada del sostre hauria compromès la seva continuïtat i més encara quan l'edifici s'estava deixant d'emprar. Passada la Guerra del Francès (1808-1814), la seva utilització puntual i esporàdica no va comportar cap mena de manteniment sistemàtic.¹² A finals del segle XVIII presentava una imatge d'abandonament que va ser denunciada pels viatgers romàntics.¹³ La vindicació de la llotja, com a exemple cabdal de l'enyorat passat medieval, la va rescatar de l'oblit i en va impulsar la restauració, empresa per la Comissió de Monuments de les Illes Balears gràcies a l'empenta decidida de J. M^a. Quadrado.

Durant aquesta intervenció es va desfermar una encesa polèmica sobre si el remat de la llotja estava inconclús i si calia acabar-lo. Aquest cop ja no era un tema tan pragmàtic com l'eliminació de les filtracions, sinó que era quelcom més teòric relacionat amb una disciplina arquitectònica nova: la restauració monumental. El detonant de la discussió va ser la controvertida proposta presentada per J. Rubió i Bellver. Com va recollir la premsa, «los altres, sense contradirhi, s'oposen resoltament a tota modificació de lo que, tal com està, els ha produït de tota la vida una intensa emoció artística que creuen insubstituïble».¹⁴

Els arguments de Rubió s'encetaven repassant les clàusules dels contractes de la llotja. De l'inicial escriptura de 1426, entre Sagrera i els mercaders, recull l'obligació de rematar la nau amb una finestrada i les torres amb agulles. Però, com que en aquest document no es deia

res de la teulada, va recórrer al contracte de 1446 entre el mestre i els seus continuadors per deduir que entre les tasques pendents en la finestrada hi havia, ni més ni menys, que la somiada teulada.

Però, a més, va afegir que si les escales de caragol de les torres es perllongaven –en el cas de les que miren a la ciutat– o naixien –en el cas de les dues restants– del terrat fins al punt més alt era, sense possibilitat d'error, per accedir a un segon pis. Per reblar el clau, Rubió va invocar el principi de bona construcció –destacant les virtuts de la doble coberta– i la tradició constructiva –la persistència de la porxada a terres catalanes– per assegurar que la coberta sobre les claraboies era la solució pensada per a l'edifici. Afirmava amb claredat que on «no arriben els documents escrits arriben els documents de pedra».¹⁵

Els arguments tècnics de Rubió volien demostrar que

303

6-7. Llotja de Palma: alfàbies que omplien els carcanyols de les voltes i mitjans per rebre el trespol de la coberta (fotografies de J. Izquierdo, 2008).

l'edifici estava «disposat i apunt per rebre una coberta y continuar l'obra de les seves torres e bestorres fins a posàrleshi un capell de pedra agut». Dóna per bo el remat amb finestres de l'edifici, el mateix «qu'hauria de tenir si estés fet para iluminar y ventilar una porxada». Veu la mateixa mà en aquest remat que en la part baixa de l'edifici, a diferència dels merlets, que els percep fets «*après-coup* y mal executats» i, per tant, com un cos estrany que cal eliminar¹⁶ [fig. 8-9].

Pel que fa als detractors de la proposta de Rubió, els retrets es van centrar en l'empatia social amb l'edifici tal com era. S'exalçava l'originalitat de l'edifici en sortir-se de la suposada norma, és a dir, «el elemento nuevo é inesperado, la forma impuesta por lo impre-

visto y fortuito ha resultado algo de tal valor y carácter, que de una obra 'correcta' ha hecho algo más: una obra singular y aparte».¹⁷ Es raona, a més, que la proposta de Rubió no deixa de ser una entre moltes i, per tant, es tracta d'un «*rifacimento*, de un tanteo, de un juego de azar y de vaguedad para perseguir, reconstruir imaginariamente y según el sistema de 'poco más ó menos' el sueño de Sagrera, disuelto ahora en la eternidad».¹⁸ En definitiva, tots els arguments de Rubió no eren una deducció purament objectiva –entenent com a tal la derivada de l'objecte en si–, sinó que amagaven una posició ideològica prèvia sobre l'arquitectura i la seva restauració, que projectava als monuments, independentment de l'edifici i dels seus valors. Les interessants

8. Palma de Mallorca: la llotja després de la restauració del final del segle XIX.

9. Palma de Mallorca: proposta de restauració de la llotja, segons J. Rubió i Bellver (1905).

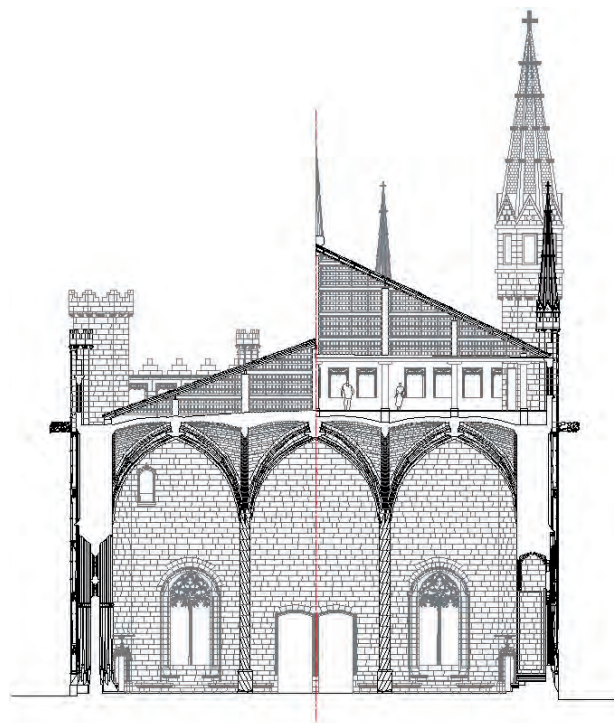
reflexions sobre la llotja de Rubió aportaven, efectivament, llum sobre la seva història però, com va entendre la Comissió Provincial de Monuments de les Balears, no obligaven a seguir les pistes del possible edifici inacabat i, menys encara, a aplicar solucions allunyades del gòtic meridional, com les defensades per l'arquitecte a la catedral de Barcelona [fig. 10].

Finalment es va imposar la visió moderada de la Comissió de Monuments, que va intervenir amb la restitució d'elements perduts o malmesos, però que va conservar la teulada del segle XVIII, tot i les pressions de Rubió i de la premsa catalana que li donava suport. La discussió sobre el remat de la llotja ha reaparegut en les darreres dècades arran de la nova restauració de l'edifici. Es va tornar a discutir com calia procedir: si conservant la teulada existent, fent-ne una de nova, o llevant-la per fer un terrat en el seu lloc. La primera opció es va descartar ràpidament, tot i els seus tres-cents anys d'existència. La segona va ser la triada pel Ministeri de Cultura en el projecte d'intervenció, i la tercera va ser la desenvolupada per l'arquitecte que finalment va dirigir els treballs.

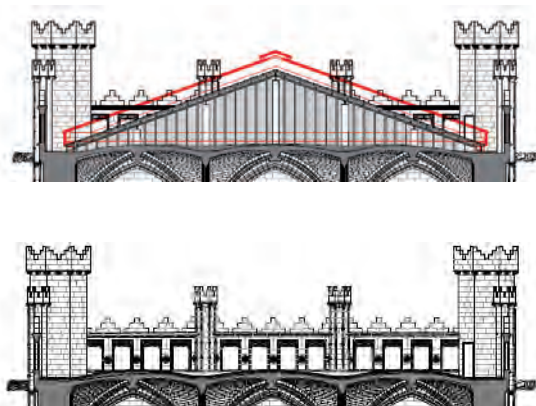
La solució amb coberta tenia una geometria similar a l'existent, però canviava radicalment el sistema estructural i l'acabat final. La idea era eliminar tota la teulada, inclosos els pilars aixecats al set-cents sobre els de la sala de contractació, i substituir-los per encavallades que es recolzarien en un cercol perimetral. El revestiment final seria de coure, amb la intenció d'aproximar-se a la imatge del casc d'un vaixell varat, introduint un material gens habitual en la construcció illenca. Les armadures de coberta responien a la vo-

luntat de traspasar als murs el pes de la teulada, fet que demostrava la desconfiança en la solució estructural del segle XVIII. La proposta feia encara més inservible el sota coberta, ja que els tirants de les encavallades el farien impracticable.

El terrat que finalment s'ha bastit genera una superfície amb pendents que expulsa l'aigua cap al perímetre, fent servir la canalització ideada en el set-cents. La justificació de l'arquitecte per triar aquesta solució ha estat recuperar la suposada idea original de Sagrera.¹⁹ Com

10. Palma de Mallorca: secció de la llotja. La meitat esquerra representa la teulada de la restauració del segle XIX; la dreta, representa una aproximació a la proposta de Rubió (Dilmé 2013).

11-12. Palma de Mallorca: seccions de la llotja amb la teulada del set-cents, la superposició proposada pel Ministeri de Cultura (2006) i la solució final amb terrada (Dilmé 2013).

sabem, aquesta afirmació no és certa, donat que ni el projecte pactat amb els mercaders ni el remat deixat per Sagrera era un trespol sobre les voltes.²⁰ En tot cas, tres segles després, s'ha tornat a la proposta rebutjada al set-cents. Aquest terrat no varia la imatge exterior de l'edifici, guanya un mirador sobre la ciutat però, de nou, fia la impermeabilització de la llotja a una sola capa sobre les voltes, tot esperant que els moderns materials de construcció siguin més fiables que l'enrajolat del segle XVIII [fig. 11-12].

Paraules clau: Guillem Sagrera, llotja de Mallorca, coberta, terrat, teulada

Nota biogràfica de l'autor:

Enric Dilmé Bejarano és doctor en arquitectura per l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona amb la tesi *La restauració històrica de la llotja de Palma de Mallorca (1866-1905). Lliçons d'una intervenció vuitcentista*. Màster en restauració monumental i postgrau en rehabilitació d'edificis per la mateixa universitat. Treballa com a professional lliberal bàsicament en l'àmbit del patrimoni cultural. Ha estat membre del Consell Assessor del Ministeri de Cultura (2003-2006), de la Comissió Tècnica d'urbanisme (2001-2015) del Govern d'Andorra i president del Comitè andorrà d'Icomos (2006-2011).

Notes

* Aquest article s'emmarca dins el projecte *Arquitectura gòtica en la Corona de Aragón: la concepción del espacio y su ornato* (HAR2013-46400-P) de la Universitat de Barcelona.

¹ M. R. Manote, "El contrato y el pleito de la Lonja entre Guillem Sagrera y el Colegio de mercaderes de Ciutat de Mallorca", *Artistes, artisans et production artistique au Moyen Age*, I, Les hommes, París, 1986, p. 557-588.

² J. Domenge, "Guillem Sagrera. Alcance y lagunas de la historiografía sagreriana", *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, II, València, 2003, p. 115-13.

³ A. Sanz de la Torre, "Imagen romántica de la Lonja de Palma", *BSAL*, 56, 2000, p. 433-470; P. P. Vaquer, "La Lonja de Palma de Mallorca. El alma de la razón", *La Lonja. Un monumento del II para el III milenio*, Palma, 2000, p. 219-223.

⁴ J. Domenge, "Guillem Sagrera et lo modern de son temps", *Revue de l'art*, 166, 2009, p. 1-21.

⁵ A. Frau, "La Lonja de Palma", *BSAL*, I (1885-1886), 29, p. 5.

⁶ S. Lara, *Las seis grandes lonjas de la corona de Aragón*, València, 2007, p. 155-156.

⁷ M. Carbonell, "Sagreriana Parva", *Locvs Amoenvs*, 9, 2007-2008, p. 61-78.

⁸ A. Frau, "La lonja".

⁹ G. Forteza, "El cicle arquitectònic de les nostres llotges medievals", *Revista de Catalunya*, XIV (1934), p. 221-248; reproduït a G. Forteza, *Estudis sobre arquitectura i urbanisme*, 2 vol., Barcelona, 1984, II, p. 76-99.

¹⁰ A. Sanz de la Torre, "La arquitectura de Palma de Mallorca en el grabado ilustrado (siglos XVIII y XIX)", *BRABASF*, 73, 1991, p. 215-230.

¹¹ P. Piferrer et al., "Islas Baleares", *España sus monumentos y artes, su naturaleza e historia*, Palma, 2004 [1888], p. 829-864.

¹² Hi va haver peticions recurrents de tot tipus d'institucions per organitzar balls de màscares amb propòsits benèfics com el Capità General (1808), l'Ajuntament (1841) o la Junta Directiva del Sant Hospital (1842). Entremig es va fer servir per a diversos usos: escola de dibuix (1830), saló per formar els reclutes en dies de mal temps (1833), dormitori de part de la tropa allotjada en la caserna veïna (1834), sala d'instrucció de la Milícia Nacional (1834) o, la funció més usual, dipòsit de mercaderies.

¹³ A. Sanz de la Torre, "Imagen romántica".

¹⁴ B. Ferrà, "El coronament de la lonja de la Ciutat de Mallorca", *Il·lustració Catalana*, III, 1905, p. 467.

¹⁵ J. Rubió, "Lo coronament de la Llotja de la Ciutat de Mallorca", *Il·lustració Catalana*, III, 1905, p. 406-409.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ A. Corzuelo, "La reforma de la Lonja", *La Almudaina*, 14 de juliol de 1905.

¹⁸ S. a., "La actualidad, Acerca de la Lonja", *La Almudaina*, 27 de juliol de 1905.

¹⁹ S. a., "Acaba la restauración de la Lonja", *Última Hora*, 5 d'agost de 1905.

²⁰ F. Martí, "Sagrera no volia un terrat pla a la Llonja", *Diari de Balears*, 9 de juny de 2009.

Documents*

I

1681 agost 10. Palma de Mallorca

Primera visura de la terrada de la llotja de Mallorca.

Arxiu del Regne de Mallorca, AH-898, f. 211v-212v (publicat per A. Frau)

[Al marge esquerre: *Visura de la terrada de llonge*]

Die X mensis Augusti anno a Nativitate Domini MDCLXXXI

Mestre Antoni Antelm, mestre Nadal Antelm, mestre Sebastià Bauçà y mestre Pere Juan Xamena, picapeders (sic) havent vista la terrada de la llonge de la Mercaduria, a requisitió dels magnífichs Gabriel Armengol y Miquel Palou, deffenedors, sobre lo que necessita de remendar han fet la relatió següent: Que's desfasse el trespol de la terrada y que's regonesca las contravoltes si tenen dañy, y estant fetas que se enretjol, açò és, de retjoles més grans de las que [corran] perquè el gruix de la retjola no serà tant com lo que es llevarà, y ditas retjolas sien envernysades perquè el sol y la serena no'u trepan tant y que'n pujan una partida cruas per effecte de tallar los gombats de la aygua allà hon són los vessants, y tenint aquella partida tallada, tallaran las altres a casa del gerrer, y que en quant el cobrir de teulada que troban que és molt de gasto y molt de pes y molt afear lo edifici.

Dicta die

Mestre Bartomeu Calafat, mestre Juan Canet, mestre Antoni Verdum y mestre Juan Bauçà, picapedrers, havent vist també mateix la dita terrada han fet la relatió següent:

Que per més custòdia y conservatió del edifici se copria de taulada ab uns pilars de quadrats de dos palms de quadro allà hont serà menester, cubert de quatre aygovessos conforme està la planta, ab unas canals que segan sobre el gruix de la paret; açò se entén reservant tot lo espay que's podrà per un passetjador al contorn. Y la aygua donerà a las mateixas canals de las mateixas torres y que la taulada sia encallada y ajuntadas las testas; las canals que sien de pagella major y las cubertoras de pagella menor. Y el pes de la taulada no és de consideratió ni se ha de cavar el trespol per estar el pes compartit y haver-ho axí experimentat en tots los edificis com són la Seu y altres. En rahó emperò de haver-se de cobrir de retjolas no és més que adob de un any, conforme la experiència per moltes parts, que el mateix sol consumeix la mescla de las juntas, y el ploure també buyda las juntas, y és més carregat que teulada perquè carrega per tot igual. Y venint per temps una contravolta a ruyna, quant se ha de fer lo enretjolat no soldarà lo nou ab lo vell.

* Les transcripcions han estat revisades a partir dels originals per M. Carbonell i J. Domenge.

2

1697 setembre 10. Palma de Mallorca

Segona visura de la terrada de la llotja.

ARM, AH-1620, f. 37v (referenciat per A. Frau)

[Al marge esquerre: *Visura de la terrada de la llonge*]

Die X mensis septembris anno a Nativitate Domini MDCLXXXVII

Lo die, mes e any desús dits, constituïts personalment en la terrada de la llonge gran del Real Collegi de la Mercaderia lo magnífich Señor Guillem Pont de la Terra y Vich, deffenedor tant en son nom com de son socio, juntament ab mi, Joan Od Garcia, notari syndich y secretari del dit Collegi y los mestres Raphel Rosselló, fuster, y Antoni Canet, picapedrer, mestres majors del dit Collegi, per effecte de regonèxer y visurar la dita terrada, y axí havent-se diligentment mirat y regonegut aquella per dits mestres, han feta relatió que és precis y necessari aforrar tota la dita terrada de plom o cobrir-la de teulada, quant no dins breu temps té perill notori de total ruïna la dita llonge.

De tot lo qual, per a que const *ad eternam rei memoriam*, jo, Joan Od Garcia, notari syndich y secretari del dit Collegi he continuat lo present acte...

Testes etc. Sebastià Ferrer, custos de la llonge y mestre Francesc Pons, sastre.

309

3

1698 agost 2. Palma de Mallorca

Tercera visura de la terrada de la llotja.

ARM, AH-1620, f. 47r

[Al marge esquerre: *Visura de la terrada de la llonge*]

Die I mensis augusti anno a Nativitate Domini MDCLXXXVIII

Lo die, mes y any desús dits, constituïts personalment en la terrada de la llonge gran del Real Collegi de la Mercaderia los magnífichs señors Joan Ferrer de la Casanova, deffenedor y Nicolau Rubert, notari substitut del magnífich Joan Amer, deffenedor resident en la vila de Madrid, cort de sa Majestad, que Déu guarde, juntament ab mi, Joan Od Garcia, notari syndich y secretari del dit Collegi, y los mestres Juan Beuçà, mestre major de la Seu, Joan Cabrer y Antoni Canet, mestre major del dit Collegi, tots picapedrers, per effecte de regonèxer y visurar la dita terrada. Y axí havent dits mestres diligentment mirat, y regonegut

aquella han feta relació que és precis y necessari cobrir la dita terrada de teulada a quatre ayguavessos conforme la planta que en anys pessats se féu y que havent-la pelmetjada y considerada judican que per dita obra se hauran de menester circa 2.000 lliures, poch més o menos, y que no fent-se dita obre dins breu temps té perill notori la dita llonge de total ruïna. De tot lo qual per a que const *ad eternam rei memoriam*, jo, Joan Od Garcia, notari syndich y secretari del dit Collegi he continuat lo present acte...

4

1699 juny 22. Palma de Mallorca

Acord relatiu a les visures de la terrada de la llotja.

ARM, AH-I 620, f. 51v (referenciat per A. Frau)

[...] Més, se propossa a vostres magnificències que havent-se visurat la terrada de la llonge y torre del señal per los mestres del honorable Collegi y differents altres, lo més peritos que se trobaren en lo art de picapadrer, fonch feta relació per dits mestres que, si de prompte no se reparava la torre del señal y se cobria de teulada la llonge, amenasava de prompta una total ruïna, a vista de la qual relació, y per tenir su iluistríssima senyor virrey menat que no se empleàs cosa alguna dels havers del Collegi sino en reparar el moll [...]

310

5

1699 juliol 19. Palma de Mallorca

Quarta visura de la terrada de la llotja.

ARM, AH-I 620, f. 60r (publicat parcialment per A. Frau)

[*Al marge esquerre: Visura de la terrada de la llonge*]

Die XVIII mensis Julii anno a Nativitate Domini MDCLXXXVIII

Lo dit mes y any desús dits, congregats y ajuntats los magnífichs señors Llorens Serra Peyet, notari y Jaume Ballester, deffenedors del Real Collegi de la Mercaderia, juntament ab los honorables mestres Gabriel Cladera, cabomestre, Joan Cabrer, mestre major de la Seu, Miquel Sastre, Joseph Roselló, Gabriel Cladera menor, y Antoni Canet, mestre major de la llonge, tots picapedrers en la terrada de la llonge per effecte de visurar dita terrada, y veure com se havia de proseguir la obra se ha de fer de cobrir de teulada la dita terrada, y vista y ben mirada per dits mestres la obre que se ha comensat, la dita terrada y las columnes de la matexa llonge,

y totes las parets d'ella, han feta relatió, *nemine discrepante*, que bé es pot proseguir la teulada sens descarregar la terrada del trespol que té, y no impedex el sentiment ha fet la columna més prop de la torre del rellotge, y per quant la teulada que se ha comensat de tan de cost, és de necessari que junt a la canal, a la part de la paret, se lleven las teulas y en lloch d'ellas se possen mitges pedres. De tot lo qual, per a que const *ad eternam rei memoriam*, jo, Joan Od¹ Garcia, notari [deside] al dits magnífics senyors defenedors, he continuat lo present acte, presents per testimonis Sebastià Ferrer, custos de la llonge y Raphel Rosselló, fuster...

6

1699 novembre 30. Palma de Mallorca

Cinquena visura de la terrada de la llotja.

ARM, AH-1620, f. 62 (publicat parcialment per A. Frau)

[Al marge esquerre: *Visuras de las terradas de la llonge y de la Iglésia*]

Die XXX mensis novembris anno a Nativitate Domini MDCLXXXVIII

Dictis die et anno, constituïts personalment los magnífics señors Llorens Serre Peyet notari y Jaume Ballester, deffenedors del Collegi de la Mercaderia, juntament ab los honorables mestres Gabriel Cladera, cabomestre, Juan Cabrer, mestre major de la Seu, Miquel Oliver, Gabriel Cladera menor y Antoni Canet, mestre major de la llonge, tots picapadrers, en las terradas de dita llonge, y de la capella de ella, per effecta de visurarlas y veure com se ha de proceir la obra se ha de fer de cubrir de teulada las ditas terradas, y vistas y regonegudas aquellas, y hagut entre de ells madur col·loqui, han feta relatió, unànimes y conformes, que s'és llevat de la terrada de la llonge se torna-se umplir los buits que se podran de las alfàbies que tindran, y lo demás se fasse y umple de mitgenadas a modo de cayrats, y damunt se fassa paiment de mitjans, que es tingue pla, y demunt dit paiment de mitjans se don una camisa de mescla y guix a los trossos del dit trespol que stan speñats. Y axí matex que las canals dels lleons se alsen un poch, dexant algun spay per passar la aygua si acàs ne cau per alguna gotera demunt la terrada.

Y en respecte de la terrada de la Iglésia o capella de dita llonge són de sentir que es còpria de teulada ab un sol aygovés o vessant qui don la aygua al correlet de la font.

De tot lo qual, per a que const *ad eternam rei memoriam*, jo, Juan Od Garcia, notari síndich y secretari del Real Collegi de la Mercaderia, de orde de dits magnífichs senyors deffenedors, he continuat lo present acta, presents per testimonis Sebastià Ferrer, custo de la llonge y Joseph Ferrer, scrivent son fill...

¹ Per Joanot